

2. Патент ИА № 59149 від 10.05.2011. Бюл. № 9, 2011 р.
3. Павловський М.А. Теоретична механіка. Підручник. – К.: Техніка, 2002. – 512 с. (с. 429 – 431).

Одержано 28.11.12

О.О. Решетов, доц., канд. філос. наук, З.В.Стежко, доц., канд. філос. наук
Кіровоградський національний технічний університет

Суспільний прогрес

Є потреба в уточненні змісту суспільного прогресу. В цілому можна говорити про «наперед задану» спрямованість розвитку соціальної системи як прояву самоорганізації системи. З моменту її утворення матерією в ній закладається «мета» до самозбереження і самовдосконалення, яка реалізується аж до кінцевого моменту існування системи. Постійно має місце процес розгортання її можливостей, вияв внутрішнього потенціалу. Але тут проглядається суперечливість. Прогресивний розвиток соціальної системи і розвиток індивіда (який і повинен бути метою прогресу) не узгоджуються між собою. В суспільстві найперше розвивається, прогресує не індивід як такий, а його відчужені усупільнені сили — його виробнича здатність, духовність, комунікабельність тощо. Вони розвиваються через суспільні сфери: економіку, політику, ідеологію, причому дуже нерівномірно і неоднозначно. Ця суперечність між індивідом та соціальною системою є довічною і призводить вона до того, що удосконалена та розвинута соціальна система часто не є комфортною для існування індивіда, нівелюючи його особливості, примушуючи інтегруватись в систему. Більше того, прогресивний поступ соціальної системи не супроводжується створенням оптимальних умов для розвитку особистості — тим більше, що він постійно вміщує в собі досить значні елементи регресу.

Розв'язання проблеми спрямованості розвитку суспільства є неможливим без з'ясування потенцій людської духовності. Тому далі розглянемо саме цей аспект проблеми.

Якщо пов'язувати прогрес суспільства з нарощуванням духовності, то передусім слід переконатися в його наявності. Це досить складне питання, оскільки щодо прогресу таких суспільних духовних форм як мораль, мистецтво, філософія тощо існує більше заперечень, ніж переконаності в їх «просуванні вперед». За приклад можна взяти мистецтво, в якого «є шлях, але немає поступального руху» (В.Гюго). І все ж таки воно прогресує, стає більш довершеним насамперед внаслідок включення кожного нового твору в усе багатший потік людської духовності.

Аналогічний підхід слід застосувати і щодо філософії. Її школи та напрямки є виявом різноманітних духовних пошуків людства, які все-таки дають змогу в діалозі доповнювати один одного, розширюючи тим самим горизонти людського бачення й розуміння дійсності.

Зигзагоподібно розвивається і мораль, котра то сягає вершин людської величч, то падає в безодню людської нищості. Проте і їй властиве певне прогресування, яке вбачають в зростанні людяності, гуманізації моралі. Людина дедалі більшою мірою

може діяти так, як вважає за потрібне, не порушуючи при цьому морального права інших людей діяти самочинно.

Достатньо складним здається питання про те, чи прогресує релігія, але і його можна вирішити позитивно. Зараз особливо видно, що на тлі вкрай раціоналізованого життя релігія діє як певний духовний комплекс, в якому спресовані моральні, естетичні, світоглядні, ціннісні компоненти, що викликає особливий стан душі, звеличує її. І навряд чи є сенс відмовлятися від зростання її впливу в суспільному житті. Таким чином, всі духовні надбання людства, сконцентровані у формах суспільної свідомості, зазнають прогресивних змін, але цей прогрес також не однолінійний та суперечливий.

А чи здатна прогресувати сама людина (навіть при створенні оптимальних умов), чи стає вона розумнішою, достойнішою, добрішою до інших? Віра в такого роду сходження самої людини була лейтмотивом всіх уявлень про прогрес. Вона екстраполювалась на майбутнє як впевненість, що там, потім, колись людина стане досконалою, і супроводжуватиметься це настанням досконалого суспільства. Найяскравіше ця теорія відображена в комуністичній доктрині. Але в дійсності все набагато складніше.

Мова йде про суперечливу природу самої людини. Її життя запрограмоване таким чином, що саме в її внутрішньому світі реалізуються протилежні начала: добро і зло, розум і дурість, доброчесність і підлість, здатність до величчя і нищість. Ми завжди маємо справу з нерівномірністю в розподілі духовності серед людей, з контрастами невігластва, безкультур'я, підлоти на тлі зразків високої моральності, освіченості, інших чеснот. Ця суперечливість має продовження і в людських вчинках. Причому протилежні начала в процесі їх реального втілення та використання доволі часто несподівано можуть міняти свій ціннісний компонент — від позитивного до негативного і навпаки (наприклад, спирт). Тому, фактично лінія протидії прогресивних та регресивних устремлінь має місце не в суспільстві, а в людині. Суспільство є віддзеркаленням того протистояння, яке відбувається в людській душі і на суспільній арені набуває форм протидії людям різних типів духовності, ціннісних орієнтацій, життєвих цілей і т.п. В суспільстві ця людська здатність проявляється як боротьба добра і зла, світла та темряви, благородних поривів та нікчемних устремлінь. Вона не може бути вичерпаною і закінчиться перемогою прогресивних сил над регресивними, бо людське існування в усі часи — це діяння в діапазоні від небуття до буття, від невігластва до знань, від темряви до світла.

Протистояння протилежно спрямованих сил в суспільстві не може бути здолане, воно довічне, сподіватись на настання світлого майбутнього не доводиться, але культивувати високі досягнення людської духовності, які за всіх часів мали місце в суспільстві, — необхідно, бо вони є вершинами прогресу, які знаходяться не попереду, а «завжди».

Таким чином, можна констатувати, що прогрес характеризується оберненістю своїх результатів, тобто має суперечливий характер, своїм зворотним боком він має регрес. І якщо людство чогось набуває, то з такою неминучістю воно і втрачає. Тому лише в загальному балансі здобутків та втрат можна говорити про певне сходження людства.

Людська свідомість не може відмовитись від ідеї прогресу, бо це і вираз сподівань, натхнення, життя, смисло-життєва відповідь, без якої існування втрачає сенс. В той же час її абсолютизація обертається трагедією, оскільки об'єктивізує, протиставляє індивідові історичний поступ, перетворюючи його в «залізну ходу» історії, що, по суті, знищує індивідні виявлення. Віра в неминучість суспільного прогресу перетворює людину в маріонетку подій, підвладних об'єктивному процесу

безкінечного сходження. Але в реальних процесах розвитку суспільства проявляється об'єктивна багатоспрямованість процесів. Вони включають в себе не тільки прогрес, але і регрес, одноплщинні та колові зміни. Тобто уявлення про обов'язковий прогрес малообгрунтовані: ніякого однозначного, обов'язкового прогресу немає в жодному реальному процесі.

Крім того, ідея вічного прогресу (однозначно прогресивної спрямованості всіх процесів розвитку) вразлива із загальнофілософської позиції. Вона нав'язує уявлення про містичну спрямованість світу вгору, значить про його початок та кінець. Філософський аналіз переконує, що розвиток є рисою певних конкретних систем, які існують в певних інтервалах часу. В цілому, в реальному розвитку лінії прогресу та регресу складним способом переплітаються, являючи собою живу єдність. Що вважати прогресом, і, значить, чому слід сприяти — це в кожному окремому випадку потрібно відкривати та обгрунтовувати.

Таким чином, сьогодні перед нами постає сакраментальне питання — куди спрямовувати сходження надалі? Відповідь однозначна — потрібно проводити переорієнтацію індивіда на всебічну самореалізацію. Сучасне суспільство має в своєму розпорядженні достатню кількість матеріальних та духовних ресурсів, щоб забезпечити себе. Для цього необхідно змінити вектор свого розвитку, здійснювати його не в напрямі безкінечного нарощування технічного потенціалу та речових багатств (в такому разі есхатологічні прогнози є небезпідставними), а в напрямі сфери людської душі з метою її невинного розвитку. Цього не можна зробити наказами та реформами. Єдиний шлях до цього — самоусвідомлення.

Спрямованість суспільного розвитку шляхом піднесення, а не занепаду визначається передусім людськими вимірами. Майбутнє людства значною мірою залежатиме від того, як визначиться щодо нього кожен зокрема і всі разом.

Така переорієнтація смислу життя надає іншого змісту і суті прогресу. Він виявляється залежним не від «об'єктивного ходу історії», а від кожного з нас.

Визначити суть та механізми суспільного прогресу допомагає поняття його критерію. Просвітники XVIII ст. критерієм прогресу вважали людський розум, Георг Гегель — рівень свободи світового духу, марксисты — рівень розвитку продуктивних сил та виробничих відносин, компонентом яких є людина — головна продуктивна сила. Такі розуміння критерію суспільного прогресу є однобічними або надто загальними, тому треба шукати інші критерії.

Складність в дослідженні критеріїв суспільного прогресу обумовлюється, зокрема, тим, що суспільство являє собою складну систему, яка включає в себе величезну кількість елементів і процесів. Вони також розвиваються тобто до них також можна застосувати поняття прогресу та його критеріїв. Так, критерієм прогресу в області медицини є зниження захворюваності, критерієм прогресу в розвитку транспорту — зріст кількості перевезень, критерієм прогресу в торгівлі — зростання товарообігу тощо.

Розвиток суспільства як системи зовсім не означає, що всі його підсистеми розвиваються однаково. Навпаки, діалектика суспільного розвитку така, що розвиток різних сторін суспільного життя здійснюється дуже часто нерівномірно. Більше того, прогрес в одних областях суспільного життя здійснюється на фоні регресу в інших областях. Суперечливість соціального прогресу виражається інколи в різноспрямованості окремих процесів всередині єдиної системи. Так, бурхливий розквіт давньогрецького мистецтва не відповідав загальному ходу розвитку рабовласництва.

Сьогодні ми спостерігаємо злети духовності на тлі матеріальної убогості (Індія, Тибет) і духовне зубожіння на тлі зростаючих темпів нагромадження багатств (США, Голландія).

При всій складності та внутрішній суперечливості суспільного прогресу питання про його критерії набуває особливої ваги. При цьому будь-який критерій суспільного прогресу, який взятий з області суспільної свідомості (моралі, права, релігії тощо) не може бути єдиним загальноісторичним критерієм прогресу, оскільки погляди людей змінюються під впливом об'єктивних умов суспільного життя. Так, те, що вважалося моральним в умовах рабовласництва, є аморальним з сучасних позицій. Але було б великою помилкою думати, що критерій прогресу легко виявити в одній лише сфері суспільного буття. Щоб подолати антидіалектичну розірваність таких критеріїв, потрібно вказати на фундаментальну філософську категорію, яка характеризує глибинну сутність життя та діяльності людини, а значить, і всього історичного процесу, в якому ця діяльність здійснюється. Такою категорією є категорія свободи, і саме вона виступає критерієм суспільного прогресу.

Категорія свободи відображає процеси та дії, які одночасно відносяться і до сфери свідомості, і до зовнішнього по відношенню до неї буття. Так, знання та наміри складають суб'єктивні умови свободи. Проте ці умови нічого не варті, якщо в певних ситуаціях їх не можна здійснити через відсутність об'єктивних умов. Реальна свобода, таким чином, відбиває в собі єдність об'єктивних та суб'єктивних умов. Прогресивнішою для людини буде та система, яка забезпечить їй більший рівень свободи. Для цього необхідно створити соціальний механізм, який гарантував би неперервне наростання рівня соціальної та індивідуальної свободи, ініціативи та творчості людей. Правда, філософська фраза: «Свобода суспільства є свободою кожного громадянина» фактично є соціальним ідеалом (тобто практично недосяжним), але важливо зрозуміти, що справжній прогрес соціальних систем полягає в тому, щоб зростав рівень реально досяжної свободи якщо не у всьому і не для всіх, то в крайньому разі для все більшої кількості людей, членів суспільства. Синтезуючим показником економічної, соціальної, політичної та духовної свободи людини є тривалість її життя. Цей критерій показує, в якій мірі людина може вільно реалізуватися і забезпечити життєдіяльність суспільства як системи, що саморозвивається.

Список літератури

1. Булгаков С.Н. Основные проблемы теории прогресса. — М., 1990.
2. Сантаяна Дж. Прогресс в философии. // Вопросы философии. — 1992. — №4.

Одержано 08.10.12